

Předmluva k německému vydání Dopisů příteli [1988]

Vztah filosofa ke společnosti, k politickému dění a k významným okamžikům dějin není nikdy jen něčím okrajovým, co by se podstatně netýkalo jeho profesionálního zaměření. Chemik nebo biolog, motivováni svou občanskou odpovědností, mohou opustit svou laboratoř a účastnit se demonstrace, protestující proti nějakému projektu, ohrožujícímu životní prostředí. Mohou jednat na základě svých poznatků a bohatých odborných zkušeností, ale ve chvíli, kdy demonstrují, přestávají odborně pracovat; a pokud nadále přemýšlejí o své odborné práci, odvádí to jejich pozornost od politického aktu demonstrace.

Jinak tomu je u filosofa. Zjistíte také on hledá soustředění v tichu své pracovny, ale – jak říká jeden český myslitel (E. Rádl) – „klid filosofův je přípravou pro práci; je revizí zápasu včerejšího a strojením plánu pro zápas zítřejší“. Být filosofem neznamená specializaci, ale způsob života (včetně myšlení). Lidé to vědí, nebo alespoň tuší, a proto filosofům neradi promíjejí jejich politické omyly, občanská selhání nebo obecně lidské poklesky. To není moralismus, neboť ten příkládá svá měřítka zvenčí. Je to spíš volání filosofa k odpovědnosti, protože se obecně „ví“, že má své rozsáhlé „vnitřní“ závazky. A jsou to právě tyto vnitřní závazky, které vedou filosofa jednou k účasti na demonstraci, podruhé k jejímu odmítnutí. A je to vlastně teprve uprostřed takové účasti na věcech veřejných, kdy je filosof i se svou filosofií podrobován rozhodujícím prověřovacím zkouškám. Vůbec nemusí jít o demonstrace; ale účast na životě společnosti a její forma vypovídají o filosofovi něco podstatného.

Lidé se obvykle o filosofy příliš nestarají; filosofy to často vede k tomu, aby reakci společnosti vyprovokovali. Dosahují toho nejednou podivnými prostředky a překřikují tak ty, kteří upozorňují na vážná nebezpečí. Když se cítí ohroženi už všichni, když se začíná dít něco mimořádného, vnímavost nejširších vrstev se náhle pronikavě zvyšuje. A lidé se ohlížejí po básnících a spisovatelích, kteří by za ně vyslovili, co cítí, čeho se obávají a do čeho vkládají své naděje. Ale vědí, že to nestačí, a proto se ohlížejí také po filosofech („mudrcích“), kteří by dovedli poradit a pomoci. A pokud se po nich neohlížejí, je to především vina samotných filosofů, protože v takových situacích selhávají.

Bylo by omylem se domnívat, že každý filosof musí předkládat především své návrhy na proměnu světa (i když je asi pravda, co říká již citovaný myslitel, totiž že „čím větší filosofie, tím více vynikají její základní účel: být programem pro reformu světa“). Naše zkušenosti s takovými „velkolepými“ projekty nás vedou ke kritické opatrnosti. Ale také menší filosofové mohou mít významné úkoly: pomáhat lidem objasňovat situaci, do které se ať už svým přičiněním nebo přičiněním těch druhých dostali.

Filosofie je vždycky pokusem prohlédnout situaci, do níž jsme postaveni; Jaspers mluvil o tzv. Weltorientierung. Ale o tom nelze s opovržením mluvit jen jako o pouhém „interpretování světa“. Situaci, kterou jsme pochopili, se stává jinou situací; interpretace světa je předpokladem jeho proměny, a správná interpretace je předpokladem jeho nápravy.

Dopisy, s kterými se německý čtenář v rozsáhlém výboru seznamuje, si nekladly za cíl víc než napomáhat v rozhovoru s druhými, převážně mladými lidmi vyjasnění některých aspektů naší situovanosti zde a nyní. Psal jsem především pro ty, s nimiž jsem byl v úzkém styku (hlavně v malých seminárních pracovních kroužcích, ale i mimo ně). Onen „přítel“, jemuž jsou dopisy adresovány, nebyl

nikdy tak docela imaginární postavou, ale stáli za ním konkrétní mladí lidé se svými otázkami, pochybnostmi i námitkami. Zpočátku jsem měl na mysli jen několik málo dopisů, ale pak už jsem nemohl přestat. Jen jsem musel trochu zmírnit tempo: na počátku jsem psal dopisy každý týden, ale uprostřed horečných dní, plných nejrůznějších činností, jednání, diskusí, ale také nuceného klidu v celách předběžného zadržení, nebo jindy zase dlouhohodinových domovních prohlídek či výslechů atd., to nebylo nadlouho lidsky možné. Ani později však nebylo dost času; psal jsem chvatně, rovnou do stroje, bez ohledu na literární podobu, jazykovou obratnost a logickou stavbu. Dopisům je možno mnohé vytknout; jsem si toho vědom. Ale nejsou to žádné „Dopisy českému národu“; neměl jsem v úmyslu využít napjaté chvíle a povznesenosti myslí k tomu, abych v náležitém romantickém opentlení a s dunivým patosem hlásal věčné pravdy. Mé záměry byly praktické a veskrze civilní. Ale nechtěně pronikl do textů někdy i patos, za který se omlouvám.

Na Nový rok 1977 vydala Charta 77 své první, tzv. základní prohlášení, v němž oznámila nevelká skupina 241 lidí rozmanitého politického i kulturního zaměření, že hodlá věnovat hodně svého času i svých sil tomu, aby byla ve společnosti lépe než dosud respektována a prosazována lidská a občanská práva. Necelých čtrnáct dní poté byl zatčen jeden z první trojice mluvčích, Václav Havel. Oba druzí mluvčí a celá řada dalších signatářů byla předvolávána na prokuratury a oficiálně varována; bylo zahájeno stíhání neznámého pachatele údajně protistátní akce, jímž byla zdůvodňována nesčetná zadržení, domovní prohlídky a výslechy. A po celou dobu probíhala neslýchaná desinformační kampaň, do které byly zapojeny všechny masové informační prostředky. Byla svolávána velká shromáždění na závodech i mimo ně, kde Charta 77 byla odsuzována, aniž byla přečtena jediná věta, jediné slovo ze znění základního dokumentu. Zákon, jímž se včleňovaly oba mezinárodní pakty o lidských a občanských právech do našeho právního řádu, byl stažen z prodeje a při domovních nebo osobních prohlídkách byl zabavován. Jen málo lidí bylo tenkrát informováno, oč jde a co se to vlastně děje. Dokonce i zprávy zahraničních rozhlasových stanic byly kusé a značně nepřesné. Začaly se horečně opisovat na stroji s tolika průklepy, kolik jich ještě bylo alespoň trochu čitelných, nejrůznější dokumenty Charty 77, informace, články, fejetony atd. atd. Nadšení opisujících neznalo mezí, ale byla spíš nouze o vhodné texty. A do toho jako kdyby udeřil blesk: po několikadenních dlouhohodinových výsleších byl profesor Patočka, také jeden z prvních tří mluvčích, odvezen do nemocnice, odkud ještě psal texty, dopisy a poskytl dokonce poslední interview. A potom, 13. března 1977, po novém záchvatu [*zbytek chybí; podle německého překladu by mělo pokračovat zhruba takto:] zemřel. V těchto dnech jsem napsal pátý „dopis příteli“.*

[Jiná verze posledních dvou odstavců.]

Dopisy, s kterými se německý čtenář v rozsáhlém výboru seznamuje, si nekladly za cíl víc než napomáhat v rozhovoru s druhými, převážně mladými lidmi vyjasnění některých aspektů naší situovanosti zde a nyní. Jan Patočka, můj učitel, s nímž jsem nejednou nesouhlasil, řekl v jedné své soukromé přednášce, že „situace každého člověka je součástí celkové situace, v které je nejen on sám, nýbrž i druzí z nás“. „Nakonec jsou všechny situace všech jednotlivců začleněny do nějaké obecné situace, nebo řekněme, celkové situace lidské vůbec.“ A co se o této celkové lidské situaci může říci? Patočka to vidí tak, že „člověk je v podstatě vždycky v zoufalé situaci, člověk je přece vždycky bytost angažovaná

do dobrodružství, které nemůže skončit v jistém smyslu dobře“. „Jsme součástí univerza, které upadá, jsme součástí univerza, které je v energetickém descensu, a všechny naše reakce proti němu čerpají svoje možnosti a svoje síly z tohoto univerza, které sestupuje. ... A my jsme takovéhle, abychom tak řekli, ztracené dobrodružství také v té zvláštní formě, že každý jednotlivec je smrtelný, a že všechny naše životní pokusy jsou z určitého hlediska jenom zadržovaným úpadkem, zadržovaným rozkladem ...“

Vidím celkovou lidskou situaci jinak; to vysvitne při čtení jednotlivých dopisů. Ale cítím, že je zapotřebí se kriticky vyrovnat i s uvedeným argumentem přímo. Člověk přece není zasazen rovnou do neživého, inertního a lhostejného univerza, které spěje k stavu maximální pravděpodobnosti, ale je článkem pozoruhodného dění, v němž už po 3 miliardy let (a možná déle) onen údajný „zadržovaný úpadek“ dospěl k tvorům podivuhodné nepravděpodobnosti, kteří jsou schopni stále lépe chápat svou situaci a sebe v ní. Na tom vidíme, jak může porozumění a interpretace proměňovat samu situaci člověka. Mám za to, že nejde jen o to, se v situaci nouze nevzdávat; heroický odpor se mi nezdá dost perspektivní. Jsem pro nadějně očekávání, že v pustinách nalezneme cestu i vodu.*

* Jde o volný citát z Izaiáše 43,19: „...ihr werdet's erfahren, daß ich Weg in der Wüste mache und Wasserströme in der Einöde“. (Upravte nějak – nemusí to být přesný citát, ale u těch, kdo místo znají, to má něco vyvolat – raději tedy snad Lutherův překlad – uvedený – nebo je-li nějaký jiný dost známý.)

[jiná verze textu]

Situace je úplně jiná podle toho, zdali lidé, kteří jsou v situaci nouze, se vzdávají anebo nevzdávají.

Jan Patočka (1973)

Podle staré řecké tradice je filosofie láskou k moudrosti, kterou filosof nemá a nemůže mít, neboť je a zůstává pouhým člověkem, zatímco moudrost je vyhrazena bohům. Platón na některých místech staví na místo moudrosti (SOFIA) pravdu (ALETHEIA) a v duchu řecké THEORIA prohlašuje, že pravý filosof miluje pohled na pravdu. Ani pravda není nejspíš filosofujícímu k dispozici ve své plnosti, takže ji nevidí celou, ale dělá, co je v jeho silách, aby ji celou viděl. Proto se nesmí nechat ničím vyrušovat. Nei jej nesmí od pohledu na pravdu odtrhnout.

Český filosof Emanuel Rádl byl celoživotně stržen otázkou pravdy; vždy znovu se k ní vracel a usiloval o stále hlubší postižení povahy pravdy a jejího vztahu k člověku. Vidí však situaci člověka jinak než Platón, který ve své utopické Obci ukládá filosofům povinnost, aby se nechali odtrhnout od „dívání na pravdu“ a aby se nechali odvést mezi lidi, kteří se pohybují v jeskyni a dívají se pouze na stíny. Není však divu, má za to Platón, že filosofové v té náhlé tmě vidí nejdříve ještě daleko hůř než ti, kteří jsou v jeskyni doma. Proto mohou vypadat směšně, neboť mezi jednookými jsou vlastně jakoby slepí. Co vlastně mohou takoví do jeskyně zpět zavedení filosofové říci těm, kteří jeskyni nikdy neopustili? Mohou jim vůbec poradit v jejich záležitostech, v jejich praktickém životě? Anebo se od nich temnu navyklí lidé mohou dočkat jen vypravování o tom, jak zářivá je pravda, když všeho necháme, všechno opustíme a díváme se jen na ni?

Jinak to vidí Rádl. „Aby postihl kořen bídy, musí filosof pozorovat a přemýšlet; k tomu je třeba klidu. Proto filosof utíká od tohoto rušného světa, hledí v odloučenosti od něho sebrat své myšlenky, vysledovat každý nápad do jeho nejjemnějších odstínů a obrací na rub a líc každé slovo. Ale ten filosof je ztracen, kde se v zátíší pokládá za procul negotiis! Klid filosofův je přípravou pro práci; je revizí zápasu včerejšího a strojením plánu pro zápas zítřejší.“ „Tak každý filosof se obrací ke své době, která je pro něho his Rhodus, hic salta! Prožil nesnáze, vidí nebezpečí, učinil diagnosu krize, hledá pomoci; podává jako lék svůj nový filosofický program ...“ „Filosof chce změnit, provést, reformovat; nikoli jen líčit krásu pravdy, nikoli jen připravovat mysl na budoucí čin, nikoli jen vzdychat na zlé časy.“ „Filosofie jest pro praxi, anebo vůbec není filosofii. Filosof, který nedovede sám vyhrnout rukávy a jít do hrubé denní práce, je špatným filosofem.“ „Ptejte se: k jakému boji sociálnímu, tickému, mravnímu, náboženskému je výzvou spis filosofický – a dostanete odpověď o jeho významu.“ „Filosofie ... je bojovníkem z tohoto drsného světa. O pravdu zajisté jde; ale pravda, které svět zrovna potřebuje, zvítězí jen v boji, a filosofie je voláním do boje!“

Od konce 14. století lze v českých duchovních dějinách nacházet doklady nového a nového promyšlení myšlenky, že „pravda vítězí“ (původně z apokryfní tzv. III. knihy Ezdrášovy). A Rádl, který na tuto tradici vědomě navazuje (už jen jako žák a následovník Masarykův), upozorňuje, že „vítězství ve skutečnosti nic hmotně daného není, nelze je konstatovat, popsat, neutrálně zjistit, vítězství lze jen dobýt – anebo se ho vzdát. Vítězství je neodlučné od vůle k vítězství, od přesvědčení bojujících, od cíle, za který se bojuje.“

Je ovšem zapotřebí udělat velký krok (a Kierkagaard by bez váhání řekl: skok), chceme-li se nejenom „nevzdat“, jak říká Patočka, ale chceme-li si zachovat vůli k vítězství, o níž mluví Rádl. Všechno záleží na tom, založíme-li svou rezistenci na vzdoru a osobním heroismu – anebo na jistotě naděje, orientované do budoucnosti, aniž bychom si tuto budoucnost zajišťovali nějakými oporami již nyní a aniž bychom si kreslili její obrazy. Vůle k vítězství žije z víry ve vítězství (tj. z jistoty, že zvítězí pravda, nikoliv nutně já nebo my, tím méně „ná pravda“ nebo „naše pravda“), zatímco heroismus vzdoru už niterně počítá s nutností porážky, kterou navenek důstojně a hrdě odmítá.

Řekl bych, že právě víry je dnes Evropanům zapotřebí ze všeho nejvíc a na prvním místě. My Češi to vidíme snad lépe než ostatní, protože heroismus nemáme v lásce a nedůvěřujeme mu. Důraz na drobnou práci u Masaryka neznamena nedůvěru vůči velkým programům, nýbrž nedůvěru vůči heroismu, který „nedovede sám vyhrnout rukávy a jít do hrubé denní práce“. Není totiž třeba víry ve velké projekty, které bývají atraktivní už svou velikostí (tam je spíše zapotřebí důkladné kritičnosti). Ze skutečné „situace nouze“ nám nepomůže heroismus (ten nám nanejvýš pomůže k tomu, abychom se v nouzi zachovali lidsky důstojně (osobně chovám obavu, že dokonce i ta „důstojnost“ je zachována jen navenek, v gestu, jako pouhé zdání), který se jakoby „všeho vzdává“, aby porážku „ani necítil“. Ale tam, kde není víry, dokonce i Čech tu a tam upadne do heroismu, anebo spíš jen užije slov, která heroismus připomínají, ačkoliv mu obvykle heroismus připadá směšný.

Patočka v jednom ze svých posledních textů doporučoval, „aby si lidé uvědomovali, že na světě nerozhodují ani peníze, ani síla, ba ani nadání, nýbrž že nejdůležitější je pochopit pravý okamžik a přijít včas.“ Jistě je velmi důležité, pochopit pravý okamžik a přijít včas; ale zdá se mi, že to vyžaduje korekturu či

spíše jen doplnění. Hlavně totiž záleží na tom, pochopíme-li pravý okamžik v jeho výzvě, ne pouze v jeho možnostech a příležitostech. Pravý okamžik – jistě, ale pro co pravý okamžik? Přijít včas – ano, ale s čím?

Na Nový rok 1977 vydala Charta 77 své první, tzv. základní prohlášení, v němž oznámila nevelká skupina 241 lidí rozmanitého politického i kulturního zaměření, že hodlá věnovat hodně svého času i svých sil tomu, aby byla ve společnosti lépe než dosud respektována a prosazována lidská a občanská práva. Necelých čtrnáct dní poté byl zatčen jeden z první trojice mluvčích, Václav Havel. Oba ostatní mluvčí a celá řada dalších signatářů byla předvolávána na prokuratury a oficiálně varována; bylo zahájeno stíhání neznámého pachatele údajně protistátní akce, jímž byla zdůvodňována nesčetná zadržení, domovní prohlídky a výslechy. A po celou dobu probíhala neslýchaná desinformační kampaň, do které byly zapojeny všechny masové informační prostředky. Byla svolávána velká shromáždění na závadech i mimo ně, kde Charta 77 byla odsuzována, aniž byla přečtena jediná věta, jediné slovo ze znění základního dokumentu. Zákon, jímž se včleňovaly oba mezinárodní pakty o lidských a občanských právech do našeho právního řádu, byl stažen z prodeje a při domovních nebo osobních prohlídkách byl zabavován. Jen málo lidí bylo tenkrát informováno, oč jde a co se to vlastně děje. Dokonce i zprávy zahraničních rozhlasových stanic byly kusé a značně nepřesné. Začaly se horečně opisovat na stroji s tolika průklepy, kolik jich ještě bylo alespoň trochu čitelných, nejrůznější dokumenty Charty 77, informace, články, fejetony atd. atd. Nadšení opisujících neznalo mezí, ale byla spíše nouze o vhodné texty. A do toho jako kdyby udeřil blesk: po několikadenních dlouhohodinových výsleších byl profesor Patočka, také jeden z prvních tří mluvčích, odvezen do nemocnice, odkud ještě psal texty, dopisy a poskytl dokonce poslední interview. A potom, 13. března 1977, po novém záchvatu zemřel. V těch dnech jsem psal svůj pátý „Dopis příteli“.

První dopis jsem napsal 10. února, téměř šest týdnů poté, co byl zveřejněn základní dokument Charty 77, který nesl také můj podpis. Nebylo to zrovna „včas“ trvalo mi vlastně dost dlouho, než jsem se rozhodl. Ale nebylo ani pozdě, jak ukázala poměrně dlouhá řada dalších 61 dopisů. Psal jsem především pro mladé lidi, s nimiž jsem byl v úzkém styku (hlavně v malých seminárních pracovních kroužcích, ale i mimo ně). Onen „přítel“, jemuž jsou dopisy adresovány, nebyl nikdy tak docela imaginární postavou, ale stáli za ním konkrétní mladí lidé se svými otázkami, pochybnostmi i námitkami. Zpočátku jsem měl na mysli jen několik málo dopisů, ale pak už jsem nemohl přestat. Jen jsem musel trochu zmírnit tempo: na počátku jsem psal dopisy každý týden, ale uprostřed horečných dní, plných nejrůznějších činností, jednání, diskusí, ale také nuceného klidu v celách předběžného zadržení, nebo jindy zase dlouhohodinových domovních prohlídek či výslechů atd., nebylo nadlouho lidsky možné. Ani později však nebylo dost času; psal jsem chvatně, rovnou do stroje, bez ohledu na literární podobu, jazykovou obratnost a logickou stavbu. Dopisům je možno mnohé vytknout; jsem si toho vědom. Ale nejsou to žádné „Dopisy českému národu“; neměl jsem v úmyslu využít napjaté chvíle a povznesenosti myslí k tomu, abych v náležitém romantickém opentlení a s dunivým patosem hlásal věčné pravdy. Mé záměry byly praktické a veskrze civilní. Popravdě řečeno mne překvapuje zájem překladatelů a nakladatelů.

Filosof – podobně jako básník a spisovatel – může volat do boje a sám bojovat pouze perem (a ovšem slovem a přemýšlením). Přesto se – zavázán svou ctí –

musí dostavit i do takových šarvátek a dokonce bitev, v nichž se z druhé strany bojuje jinými a zejména méně čestnými zbraněmi. Jedinou filosofovou zbraní je vlastně argument (nechce-li upadnout do sofistiky a eristiky); ale co si počít s těmi, jimž je každá argumentace k smíchu anebo kteří jsou vůči ní slepí a hluchí? Je třeba se obracet k těm, kteří mají „rozum a svědomí“, mám-li užít formulace Jana Husa. A především k mladým lidem. Najdu-li mezi německou mládeží alespoň část té pozornosti, s jakou jsem se setkal u nás, budu mít velkou radost – a ještě větší důvěru v budoucnost našeho kontinentu.

Ale snad i ten, kdo se mnou nebude souhlasit v mých názorech, nebude docela zklamán. Může dopisy číst jako kroniku, kombinovanou s memoáry a obecnějšími úvahami. Snad tam i tak najde alespoň pobídku k vlastnímu přemýšlení.